

## Legény Péter

# Összetartó gondolatok

**Posztmodern korunkból szinte teljesen hiányzik a hősiesség, aki áldozatot hoz a közösségért, pedig tudja, hogy elbukik.**

(Jegyzetlapok)

Az igazi kérdés nem az, hogy mit és miért alkottak a művészek ötszáz vagy ezer éve, hanem az, hogy miként magyarázzuk a mű építő elemeit? Az igazi kérdés az, hogy mennyiben vagyunk jogosultak újabb és újabb értelmet tulajdonítani az alapelemeknek és a kompozíciónak? Például gondolhatjuk-e a barokk átlós irányáról, a diagonálisan szervezett kompozícióról, hogy az a legnagyobb mélységbe, a végtelen térbe kitáruló emberi törekvést fejezi ki? Ha vélt vagy valós ok miatt ragaszkodnunk kell a művészek eredeti szándékához – már amennyiben ismerjük azt –, amikor egy formaelemet vagy színterületet igyekszünk megérteni, akkor sok esetben az értetlenséget és a magyarázhatatlanságot kell tolmácsolnunk. Vagy esetleg arra hivatkozhatunk, hogy a művészek sokszor spontán módon alkottak, ahogy jött, ahogy vérmérsékletük és szocializációjuk lehetővé tette, avagy a megrendelő(k) olykor logikátlanul tűnő akarata-elvárása szerint. Persze hivatkozhatunk arra is, ha a művészek szabadon értelmezhetik és alkalmazhatják a formákat, színeket és kompozíciós megoldásokat, akkor mi miért ne tehetnénk ugyanazt?

Angliában a 13. század második felében már a barokkot megidéző görbék és szamarhátívek sokasága épült – a görbe forma tehát nem a barokk lényege, sokkal inkább az átló, a végtelen és mindent magába foglaló tér szimbóluma. A terek egybenyitása az építészeti módszerek fejlődésének eredményeként már a 12. század végén megkezdődött, de ennek modern elméleti és gyakorlati jelentősége csak a 17. századtól lesz nyilvánvalóvá, a barokk egyetlen tér-időbe komponáló művészetében.

...

A római birodalom a világot egyesítő politikai utópia rabja volt – mai megfelelői: globalizáció, amerikanizmus. A római művészet kezdetben az etruszk, majd a görög kultúra adoptálása után egészen „populáris” szintre ereszkedett le, naturalista lett, mert az érzéletes világ pontos másolásával, a formák, a színek, a tömegek, az arányok és viszonyok természetű visszaadásával minden római polgár számára egyértelművé vált az ábrázolt (utópikus) valóság dologi, tényszerű, és normatív eszközrendszere. Az utópikus valóság szemléletet jól mutatják a falfestészeti megoldások, a császárszobrok, a monumentális építmények, s a városépítészeti törekvései. A külsőségek száraz tolmácsolása, a történelmi elbeszélésnek a líra elé tolnakodása, az akkor ismert világon elterjesztett, görög alapokon nyugvó művészet – ami akadálya lett a még ősi kultúrákban élő népek művészetének kifejlődésének és érett korszakba jutásának –, mind az utópia megvalósításának eszközei voltak.

Az utópiával az a baj, hogy akár egy személy, akár a magát demokratikusnak nevező csoport akarja megvalósítani, gyakorlatilag messze túlhalad a lírai szenvedélyen, megszállott örültségként igyekszik ráerőltetni elképzelését a világra, mert a legfőbb igazság és jószág letéteményesének hiszi magát. Az utópia mindig nagy áldozatokat követel, embertelen és irreális, soha el nem érhető, be nem teljesező valóságot igyekszik létrehozni, pontosabban: illúziót kerget, melyet el nem érhet, s a történelmi tapasztalatok szerint örületében fékezhetetlen.

A modernitás bűvöletében mindent egységesítő utópiák korszakát barokknak nevezzük (kb. 1600-tól napjainkig). Az összes bölcséleti tudományt az észben, a létezését egyetlen tér-időben igyekezett egységesíteni, a társadalmi megosztottságot a felvilágosult polgár liberalizmusával kívánta orvosolni. A test és a lélek egységét az anyagban (fiziológiai lélek) vélte megtalálni, később az üresnek tétélezett jelenségre (fenomenológia) hivatkozva tagadta bármiféle bensőség létezését. A „művelt” tömeget előbb a szentimentalizmusba, később (a kívülről bevitt öntudat segítségével) az osztályharcba kergették. A szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavával nivelláló tudatállapotot

vittek a társadalomba, a freudi pszichoanalízis feltalálásával pedig hamis tudatalattit programoztak az emberekbe. Mint azt sokan megjegyzik, a barokkban egyetlen mozgalmas látvánnyá állnak össze a kupolák, a mennyezetek, föloldva vagy egészen eltüntetve azok épített mivoltát – és ehhez hasonlóan a tudatos gondolkodást, a tudatalattit, az érzéseket, ösztönöket, akaratot és emlékezetet egyetlen mozgalmas pszichévé gyúrták össze a mindenféle rendű és rangú szakemberek. A barokkban az ábrázolt alakok egyszerre individuumok és típusok is, a festő sem igazi egyéniség, megoldásait zömében a kor divatja szüli, nem a zsenialitás, miként a sok egyforma illuzórikus templom- és palotabelsőn, a sok egyforma zsánerképen és avantgardista csinálmányon látszik. Ha létezik egyáltalán olyan, hogy barokk realizmus, az csak ideológiailag motivált realizmus lehet (miként a szocialista realizmus).

A manierizmus a mindig győzedelmeskedő „jó” modor, a koncepció, a szubjektív hősiesség (reformáció) és a bonyolult szövevények, a megfeythetetlenül titokzatos keveredések, az okkultista spekulációk és a materialista teológia (panteizmus) kibontakozásának korszaka volt.

A racionalizmus az első olyan filozófiai rendszer, amely csak az emberi tudásra épített (tapasztalat: tudás). Az újkori filozófiai rendszerek elvetik a metafizikát. Legfőbb problémájuk, hogy az ítélő erőt nem tudják kielégítően magyarázni (logikusan megokolni), a jövő tudományos eredményeitől (ma már: mesterséges intelligencia) várják a magyarázathoz szükséges tényeket. S ez nagy baj, mert ha az értelem működésének legmagasabb szintjével, az ítélő erő (tudat?) magyarázatával-mibenlétével adós marad a tudomány, akkor reális világmagyarázatot nem adhat – hiszen azt éppen az ítélő erőnek (a tudatnak) kellene megfogalmaznia. Általában is elmondható, hogy a modern rendszerek legfőbb gyengesége az, hogy alapeszméik nem vonatkoztathatók önmagukra (dialektika, megmaradási törvény stb.), mintha mégis csak transzcendens alapon nyugvó rendszerek lennének, amit persze maguk a rendszerek már létükkel is tagadnak. Ha nincs a rendszeren túl valamiféle transzcendens alap, akkor minden emberi tapasztalás (miként maga az emberi lét is!) csupán a rendszer korábbi akciójának reakciójaként értelmezhető, de ez a reakció – az akcióval szemben – tudattal bír, így végül mégis csak tételeznünk kell, hogy az akció is tudatos volt. Mert a nem tudatos, mondjuk egy véletlen akciónak nem lehet tudatos reakciója, hiszen a véletlen azzal éppen önmagát zárna ki a létezésből.

A történelmi korok, a kulturális irányzatok, mind megannyi utópia, megvalósíthatatlan eszme – és épp a divatos utópia a kor ismérve. Érzékletesen mutatja az utópia lényegét egy-egy korszaknak a múlttól és a jövőről alkotott mitologikus (fantasztikus) elképzelése, mert az, hogy mit tartanak lehetségesnek és mit lehetetlennek: az utópikus eszmében implikált fantazmagória.

A valóság mindenkor személyre szabott! A közös világ nem egyéb, mint örökös haladás valamely utópia felé.

Mivel a valóság nem tud igazán érvényre jutni az utópiában, ezért nem történhetnek csodák, illetve amilyen mértékben érvényesül a valóság, olyan mértékű csodák is léteznek. A közvélekedéssel ellentétben nem maga a jelenség a csoda (ami bekövetkezik), hanem az, hogy a jelenségben a valóság érvényre jut, maga a valóság a csoda.

Nem az értékek változnak, hanem azok a dolgok és tények, amelyek az eszmének megfelelnek.

M. C. Escher és Kovács Attila logikai bakugrással kötik össze az elemeket (emeleteket, vonatkoztatási rendszereket). Ha egy rendszerben logikai hiba van, akkor az egész logikátlan, hiába tartalmaz egyes szakaszaiban következetes logikát – mintha kitérő egyenesekből akarnánk síkot vagy testet alkotni. Tapasztaljuk, hogy a logikus rendszerek, bármilyen következetesek is, egyszer csak véget érnek, és más logikus rendszerekhez csak logikátlanul (bakugrással) köthetők. A sokféle logikus sorozatot egyetlen egységbe foglaló, összekötő logikus kapcsolatot mind a mai napig nem tudtuk fölfedezni. Ebből következtetnek sokan arra, hogy nem lehetséges egyetlen logikus rendszerbe foglalni a világot (posztmodern); ellenben a bakugrásnak sokféle nevet adtunk a történelem során: adekvát, mennyiség

átcsapása minőségbe, illúzió, csak, véletlen, megézés, erő, energia, anyag, szellem, és sajnos maga a logika is ilyen igazi bakugrás, ami az elemeknek – a megfigyelés alapján tételezett – ésszerű kapcsolata (e kapcsolat neve).

...

Az a bizonyos grand art, amit valamikor – a tanultak közül is csak a legkiválóbbak! – műveltek, ma már több okból sem folytatható. Egyrészt, mert régisége miatt maníros, vagy annyira populáris, hogy messze alatta marad a grand art esztétikai értékeinek. Ha azt hiszi valaki, hogy a régi, magasztos eszmék változatlan formákban megőrizhetők, és épp egy olyan világban, ahol az olvasni és rajzolni tudó tömegek nem értik a szöveg vagy a kép tartalmát, ahol az írott vagy festett alkotás csak minimális információ közlésére alkalmas, nos, ilyen körülmények között minden kicsit is emelkedett célkitűzés: tévedés.

...

Ha egy mai művész nem akar avított lenni, vagy a populáris szappanoperák világába süppedni, nem akar posztmodern giccsot gyártani, akkor csak abszurd lehet, mert az kortalan és legalább erkölcsileg nem romboló. De vigyázzunk! Jól meg kell különböztetnünk az abszurdot a dadaistától és a szürrealistától.

...

A középkori szobrászatban elterjedt sokféle szörnyalak és fantasztikus állatábrázolás (az egy fejű-két testű és a két fejű-egy testű stb.) csak úgy értelmezhető, ha nagy számú ember, klerikusok és laikusok közös meggyőződése volt, hogy ezek is az Istent szolgáló sokaság részei – mert a szörnyek rettentő szerepe, a bűn titkos szerepe tulajdonképpen az, hogy Istenhez irányítsák az emberiséget. Nem annyira az egyént – mert az egyes ember megtérítésébe nem fektettek volna annyi erőforrást –, mint inkább az állandóan úton lévő nagy számú zarándokközösség megtérítését és a hittartalmak megerősítését hivatottak szolgálni.

...

Minél nagyobb számú egy közösség, annál utópisztikusabb a konszenzus tartalma.

...

A középkor utópiája nem a keresztény vallási eszmékben való hit volt, hanem az, hogy az üdvösségre tömegesen, azaz osztársadalmi szinten is eljuthat az emberiség. A közösségi üdvösséget nem ígérte, nem tanította Jézus, bár a földi élet során a közösségben való imádkozást és az erkölcsi parancsokból következő minden szintű együttműködést helyeselte. A középkori utópia megvalósításának látványos példáit a román kori bazilikákban fedezhetjük föl, Focillon szavai szerint, azok hatalmas, mindenki számára nyitott ereklyetartók, amelyek a szentek sírhelyeivel, testi maradványaival vonzották a tömegeket. A csodák és kegyes történetek rengeteg embert indítottak útnak, s az együttes zarándoklat, a közös ima és hitvallás alapján talán jogosan feltételezték a nagy közösségben való üdvözülést is. Mintha az egyén lelkén esett kisebb csorbákat, a gyarlóságból eredő hiányosságokat, a megbocsátható erkölcsi botlásokat jótékonyan eltakarná a közösség, mintha együtt könnyebb lenne besurranni a mennyországba, mint külön-külön. És mintha a földi létben, a társadalomban is működne a hitbeli konszenzus megszépítő-javító ereje. Mintha a sok közösen végzett kegyes cselekedet szép hófehér leplet vonna a kétségtelenül meglévő bűnökre, mintha a sok egyéni rossz együttesen jónak látszana – hiszen beleolvadva a tömegbe, a társadalom szövetébe, igazán föl sem tűnik egy csekélyke önzés vagy hazugság, parányi képmutatás, kevéske lopás. Mert a bűnökre ezernyi felmentő ok, számtalan enyhítő körülmény szolgál, s a nagy közösségi programban való konszenzusos részvétel üdvösségre vezető ereje a legfőbb biztosíték.

...

A gótikus nagy tér a fénynek adott helyet, az eltűnt karzat emeletes ablakok sorát tette lehetővé. A színes üvegtáblákon beáradó fény játékának misztikus hangulata uralta a templombelsőt. És természetesen a templomba sereglő embertömeget is ugyanezen fénymisztika bűvkörébe vonta. A középkori utópia a 13. században teljesedett be és jutott el kifinomultságának veszélyes végletéig. Éppen akkor keletkeztek a skolasztika nagy összefoglaló művei, melyek az egész emberi nemre kiterjedő metafizikai tanítást konkretizálták. Összességében tehát a középkori utópiáról kissé humorosan azt mondhatjuk, hogy a szociális alapon járó üdvösség eszménye volt.

...

A középkori utópia megvalósíthatatlansága, a rendszerben lévő ellentmondások sokasága érlelte meg a reneszánsz utópia kimunkálását. Míg a középkor a lelki mozzanatoknak alárendelt testiségről gondolkodott, s az élet minden

területén a lelkieket tartotta fontosnak, a testi valóságot inkább nyűgnek, visszahúzó erőnek tételezte, addig az 1300-as évektől kibontakozó reneszánsz szellemiség megpróbálta a lehetetlent, az összemérhetetlen tényezők egyensúlyát, ahogy mondták: harmóniáját megteremteni. A reneszánsz utópia lényege a szellemi és az anyagi, a lét és a nemlét, az egyéniség és a típus, a hit és a tudás egysége, de nem egybeolvasztása. És nem akármilyen viszonyról, hanem harmonikus egységről gondolkodtak. Mintha bármilyen módon is arányosítható lenne az anyagi hordozó és a tartalom – a lehetetlenség ellenére mind a mai napig tartja magát a normatíva: a forma és tartalom egysége. Az egységet persze nem hierarchikusan tételezték, mint a középkor, hanem egymás mellé rendelt, egymás mellett létező dolgok, tények és eszmények egységeként. Ez nagyon lényeges különbség, mely karakteresen elválasztja a reneszánsz szellemét a középkortól is és a barokk korszaktól is. A múlt és a jelen egységét mutatják például a reneszánsz ruhákba öltöztetett, reneszánsz környezetben megjelenített ó- és újszövetségi szenttéörténeti jelenetek, a szereplők élő személyekről mintázott arcvonásai, a cselekmények aktuális kellékei. A társadalmi program is ezt az egymás mellé rendeltséget mutatta, az úr és a szolga, a király és a pápa, a nemesi, a papi és a paraszti osztályok egymás mellett élését deklarálta anélkül, hogy az összeolvasztásra gondoltak volna, anélkül, hogy a társadalmi osztályok közötti átjárást bárhogy elősegítették volna. A világ rendje az volt, hogy egymás mellett élnek a különböző társadalmi rétegek, összeolvadás nélkül, miként egymás mellett él az egyház és a világi hatalom, a múlt és a jelen, a test és a lélek – vagyis a forma és a tartalom, a hordozó és a hordozott. A népek, a nemzetek egymás mellett élését is ugyanígy tételezték. Miként a hit és a tudás, a dogmák és a tudományos tények békés egymás mellett élésében is sokan (egyre többen) bizakodtak.

...

A reneszánsz utópia lényege nem maga az egység – hiszen az egység nem utópikus, nem illogikus állapot –, hanem a harmónia, a keveredett elemek egymásra hatásának egységet bomlasztó ereje nélkül tételezett harmonikus viszony (az utópikus). Érzékletesen jellemezhető ez Leonardo sfumatójával, mert miként az egyik szín úgy párolog át finoman a másikba, hogy annak erejét, tónusát, semmiféle értékét nem befolyásolja, de a foltokat mégis plasztikusabbá teszi, mint az éles elhatárolás – valami ilyesmit tételezett a reneszánsz ember a társadalmi mozgásról, a közállapotokról, a művészetről is, szóval mindenről. Ha van is egymásra hatás, az inkább erősíti az egyediséget, a különöst, nem nivellálja az alkotó- elemeket.

...

A humanista műveltség egyszerre őrizte a múlt és a jelen tudását, a mitologikus elképzeléseket, a vallási tanításokat, a filozófusok eszméit, az okkultista spekulációkat, és nagy előszeretettel toldotta meg aktuális felismerésekkel (alkimista kémia, mozog a Föld, heliocentrikus világgép, panteizmus stb.), s biztos volt benne, hogy az így létrejött konglomerátum pontosabb képet ad a világról, mint a skolasztikus metafizika. A humanizmus erkölcsi tanításában a keresztény morál és a földi szükségletekből levezetett akarat egységét láthatjuk. Tetten érhető az isteni morál és a földi, emberi morál békés egymás mellett élésébe vetett feltétlen bizalom. Hogy később az emberi teljesen kiszorította az istenit, az már egy következő korszak utópiájának történetéhez tartozik.

...

Ha a közös eszmény (utópia) elkötelezett híve egyszer csak rádöbben arra, hogy egyéni normájának következetes érvényesítése szembefordítja őt a közösséggel, s ha fölállja a konfliktust – miként a tragikus hős bukását jellemének köszönheti! – akkor reálisan cselekszik, hiszen az ellentmondás éppen annak megítéléséből ered, hogy mi a valóság. Jóllehet a tény megelőzi az eszme, hogy minek kell valósággá lennie, de mert az eszme érvényre jut (az egyén cselekedete által – épp ebből ered a tragédia!), gyakorlatilag a valóság megítélése a konfliktus alapja. Ha az egyén teljes mértékben aláveti magát a konszenzus pszeudo valóságának, vagyis gépiesen szolgálja az utópiát, akkor emberi lényegről az ő esetében nem beszélhetünk. Az embert éppen a valóság megítélésének képessége teszi emberré! Minden közös eszmény egyéni valóságítéletek szövevénye, melynek elemei megegyezést kívánnak. Az általánosan elfogadott elemek csak is fiktív létezők lehetnek, mert nem egyéni valóságítéletek, hanem valamely mértékben mások valóságítéletét is tartalmazzzák – viszont az ilyen, közösen szült gyermek, maga a paradoxon, ami megvalósíthatatlan, tehát utópia.

...

Tévedés lenne azt gondolni, hogy az egyénnek nem kötelessége részt venni a közös (utópikus) valóságban, mintha az évezredekre visszatekintő emberi történelem igazi lényege az Én, a személyes valóság lenne. Az önmagát kielégítően soha meg nem értő Én, már csak azért sem lehet a végső és igazi lényeg, mert ebben az esetben a lényeg érthetetlen maradna, és éppen az előtt az emberi Én előtt maradna érthetetlen titok, aki ugyanakkor jól megérti

a világ maradékát. Az ismeretelméleti kutatások, a lételméleti vizsgálódások, de tágabban szólva: egész kultúránk, művészetünk, vallási életünk, társadalmi együttélésünk, minden azt sugallja, hogy megérthetjük a világot, amelyben élünk. A cinikusok, az agnosztikusok, és a szkeptikusok érvrendszere a közösségi dimenzió tagadására épül, mintha a világ tisztán individuális szempontból értelmezhető volna, akár kifejezetten állítják, akár csak gondolatmenetük implikációjaként tárul föl ez, mint alap. Életünk során összehasonlíthatatlanul többször megértjük egymást, mint ahányszor nem. Tudományos tény, hogy még a legelvontabb képleteket és okfejtéseket is közösen értelmezzük, illetve a levezetések helyességéről vagy helytelenségéről egyeztetünk. A folyamatos egyeztetés az emberi élet alaptevékenysége. A szeretet, ami szintén közösséget feltételez, emberi létünk alapérzelme. Az ember valójában közösségi lény, nem elszigetelt egyénként, megannyi külön világban létezik. Sőt, a kisebb-nagyobb közösségbe való tartozás tudata nélkül a világból aligha ért meg valamit az ember, tehát igazi lényegünk, ami nélkül csak levő dolgok vagyunk: a közösségi dimenzióink. De nem szabad elfelejtenünk, hogy a közösségi programok utópiák, amelyekben részt venni kötelességünk, és emiatt kompromisszumokat kell kötnünk – de sohasem elvtelen kompromisszumot! –, mert szükséges, hogy az egyén realitásérzéke folyamatosan korrigálja a közös programokat. Sajnos tudomásul kell vennünk azonban, hogy az utópiák teoretikusai ezt sehogyan sem akarják elfogadni.

Posztmodern korunkból szinte teljesen hiányzik a hősiesség jellem, aki áldozatot hoz a közösségért, pedig tudja, hogy elbukik. Tudatában vagyunk, hogy az utópikus eszmények megvalósítása során – éppen egyéni realitásérzékünk érvényesítése miatt – kudarcot vallunk, mégsem fordíthatunk hátat a közösségi eszménynek, mégsem vonhatjuk ki magunkat a megvalósítás sziszifuszi munkájából, mert csak ez a tudatosság lehet morális bázisunk.

Gergác Berta: Aluljáró

